

TAHA BARAN • Basında Dersim

TAHA BARAN 1984 yılında Bingöl'de doğdu. Lisans eğitimini Muğla Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği'nde tamamladı. 2006 yılından beri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir okulda çalışmaktadır.

İletişim Yayınları 2061 • Araştırma-İnceleme Dizisi 344

ISBN-13: 978-975-05-1644-3

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TAHA BARAN
1937-1938 Yılları Arasında
Basında Dersim

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
DERSİM OLAYLARININ TARİHSEL ARKA PLANI	17
Osmanlı Devleti'nin Dersim Politikası.....	17
Yeni Dönem: 1937 Dersim Olayları.....	22
Dönemin Medya İktidar İlişkileri.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	
DERSİM OLAYLARININ MEDYADA SUNULUŞU	37
Dönemin Medyasında Yer Alan Dersim'le İlgili Haber Sayıları, Haber Başlıkları, Temalar ve Fotoğraflar.....	37
Basının Dersim Tutumu.....	47
Hükümetin Medyada Sunuluşu.....	55
<i>Hükümetin Olumlu Sunuluşu</i>	56
"Devletimiz Güçlüdür".....	56
Devletin Şefkatli Olduğu Vurgusu.....	59
İmar ve İnşacı Devlet.....	63

<i>Hükümetin Olumsuz Eylemlerinin Gizlenmesi</i>	68
<i>İsyan Edenlerin Dilinden Hükümetin Tanımlanışı</i>	72
Harekâtın Sunuluşu	77
<i>Harekâtın ve İsyanın Nedeni</i>	79
<i>Medenileştirme</i>	90
<i>Metaforlar</i>	103
Dersimlinin Medyada Temsili	109
<i>Dersimlinin Tanımlanışı</i>	109
<i>İnsansızlaştırma (Dehumanization)</i>	119
<i>Dersimli Cahildir</i>	127
<i>Dersimli Eşkıyalar Şekavet Yapar</i>	135
<i>Dersimli Feodal Düzendeki Yaşar</i>	144
<i>Dersimlinin Irkı Kürt Değildir</i>	150
<i>Dersimli Kadın</i>	163
<i>Dersimliler Müslüman Değildir</i>	173
SONUÇ	185
<i>Dönemin Gazetelerinden Seçmeler</i>	195
KAYNAKÇA	243

GİRİŞ

Bireysel ve toplumsalın aktarıcısı olan medya, içinde yaşadığı toplumun yapı ve ilişki biçimleriyle açık ya da örtük biçimde bağıntılıdır. Bu durum toplumsal, kültürel, bireysel olanı anlamaya çalışan sosyal bilimlerin birbirinden farklı alt disiplinlerinin ve sosyolojinin ilgisine mazhar olmasını sağlamıştır. Medyada temsil yelpazesi çok geniş olabilmektedir; olayların, olguların, kurumların, çelişkilerin, çatışmaların, duyguların, inançların, sınıfların, cinsiyetlerin, mekânların, etnisitelerin, rollerin, statülerin vb. temsil alanları gibi.

Bu anlamda ayrımcılık, dilsel pratiklerden, en küçük günlük yaşam pratiklerine kadar açık ve gizli olmak üzere birçok şekilde kendini gösterebilmektedir. Yerel ve toplumsal bağlamda değişkenlik göstermesine rağmen genel olarak ayrımcılığa maruz kalan kesimlerin dinsel ve etnik azınlıklar, kadınlar ve çocuklar olduğu kabul edilir. Zira bu gruplar toplumun zayıf halkasını oluşturmaktadırlar. Irksal, cinsel ve dinsel olarak farklı olan gruplar sık sık nefrete maruz kalırlar. Bu tutum, dil ve medya pratiklerinde, kurumsal ve sosyal alanda görülebilmektedir. Kısaca toplumsal alanda

görünür olmayan, olayların aktif yönlendiricisi olmayıp pasif etkileneni konumunda olan kesim, yani “öteki”ler, kamusal alanda sistematik ayrımcılığa tâbi olan kesim olarak da ifade edilebilir.

Medya alanında kendini gösteren “ötekileştirme” toplumun bir tezahürü olarak değerlendirilebilirse de bu bakış açısının yetersizdir. Çünkü medya “öteki”ne karşı tutumda, hem ideolojik sınırlarca oluşturulmuştur ve hem de bu ideolojik çerçeveyi oluşturan ve yeniden üreten konumdadır. Diğer kamusal alanlarda gerçekleşen ötekileştirmeler belirli derecede toplumda önyargılar oluştursa da medya, önyargıların oluşmasında büyük bir paya sahiptir. Zira kitlesel iletişim araçları aynı olgu ve olayı, çok geniş kesimlere taşımaktadır. Bu olgular “öteki”nin temsil biçimini, “öteki”ne karşı tutumu da olumlu veya olumsuz anlamda değiştirebilmektedir. Bu açıdan medya incelemeleri sosyal alana dokunan çalışmalardır. Medya incelemeleri, bu nedenle genel anlamda, medyanın sosyal alanı değiştirip dönüştürdüğünü kabul eder.

Ben bu çalışmada Dersim olaylarıyla ilgili olarak “neden” sorusunu ihmal edip “nasıl” sorusunu odağa alıyorum. Dersim katliamında gerçekliğin ne olduğu değil, gerçekliğe dair hakikatin nasıl oluştuğunun sorgulanması gerekir diye düşünüyorum. Dersim gerçekliğinin nasıl oluştuğu bilgisi bizlere Dersim’de yaşananların nedenlerini de anlama imkânı verecektir. Bu çerçevede bu çalışmaya da ilham veren Gramsci ve Althusser’in meşruiyet ile ilgili görüşlerine biraz değinmekte yarar var.

Gramsci devletin herhangi bir eylemi için belirli bir rızanın gerekli olduğunu belirtir. Rıza, toplumsal onayı içermekte olup siyasal alanın eylemlerinin meşruluğu konusunda toplumsal alanı ikna etme sürecidir. Gramsci bu durumu “hegemonya” kavramıyla kavramsallaştırır. Hegemonya,

egemen iktidarın kendi yönetimini sağlamlaştırmak ya da yeniden üretmek amacıyla egemenliği altında bulunan insanların onaylarını sağlayacak stratejiler bütünlüğüdür. Bu açıdan hegemonya, egemen iktidarın, kendi hakikat anlayışını topluma yaygınlaştırıp bunu ortak hakikat anlayışı haline getirerek kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarıyla örtüştürmesi anlamına gelmektedir. Gramsci'ye göre hâkim sınıf kendi hakikat anlayışını organik aydınlar aracılığıyla topluma yayar, böylece egemen iktidarın hakikati toplumun ortak algısı (*common sense*) haline gelir.

Dersim olaylarını medya üzerinden okurken referans aldığım bir diğer kişiye Althusser. Althusser, devlet kuramını oluştururken ikili ayrıma gider: Devletin baskı aygıtları, devletin ideolojik aygıtları. Devletin baskı aygıtları zor, şiddeti de içerirken; devletin ideolojik aygıtları rıza mercii olarak görev yapmaktadır. Devletin ideolojik aygıtları aile, dinsel, eğitim, sendikalar, iletişim ve haberleşme vb. şeklinde olabilmektedir. Althusser için bu aygıtlar da gerçekleşen herhangi bir durum devletin ideolojik temelini gönderme yapar veya bunu kullanır. Başka bir söyleyişle, ideolojik aygıtlarda gerçekleşen her tür pratik, her ne kadar çelişkiler olsa bile, egemen sınıfın ideolojisidir. Devletin ideolojik aygıtlarının işlevi, egemen ideolojiyi aşılacak olarak ele alındığında bu aygıtlar kapitalist formasyonda toplumsal bütünlüğü egemen ideolojiye uygun olarak yeniden üreten konuma sahiptir.

Bu çerçevede bakıldığında Dersim olaylarında rızayı sağlayan etmenler nelerdi? Medya, Dersim olaylarında Althusser'in belirttiği şekilde devletin ideolojik aygıtı şeklinde bir pozisyon aldı mı? Siyasal alan Dersim olaylarında toplumsal rızayı sağlamak için hangi ikna süreçlerini kullandı? Medyanın Dersim söylemi katliamı meşrulaştırmakta mıdır? Dersim olaylarında medya, katliama meşru zemin hazırlamada

bir etken olarak alındığında hangi yapıları, stilleri, kodları kullandı? Eğer yleyse hangi söylemler bu durumu hegemonize etti? Medyanın Dersim söylemi nasıl oluşmuştu? İşte bunlar ve benzer sorular bu çalışmanın temel sorunsalıdır.

Dersim olaylarının Türkiye'nin siyasal gündeminde daha da konuşulur olmasında CHP eski milletvekili Onur yemen'in 2009'da Kürt Açılımı'nı eleştirirken kullandığı sözler etkili oldu: "Kurtuluş Savaşında, Şeyh Sait İşyanı'nda, Dersim İşyanı'nda, Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? O zaman kimse, 'Analar ağlamasın, mücadeleyi durduralım' dedi mi? İlk siz diyorsunuz, çünkü sizin terörle mücadeleye cesaretiniz yok." Elbette daha önceleri de Dersim olayları ile ilgili çalışmalar vardı. Fakat bu açıklamanın arkasından Dersim olayları siyasal gündemin önemli konularından olmaya başladı ve bunu başbakanın Dersim zr takip etti. Başbakan bahsi geçen dönemde Dersim olaylarıyla ilgili çeşitli belgeler açıklayarak "Eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum" dedi. Dersim, sonrasında da sürekli gündemde kalmaya devam etti.

Dersim olayları büyük bir katliam hareketi olup etkileri günümüze kadar devam bir travmadır. Toplumsal bilince yerleşmiş olumsuz olayların –hem mağdurun zihninde hem de toplumsal bellekte– kendini tekrar eden sızısı ancak toplumsal yzleşmeyle dinedir. Yüzleşme terimi, olayları yeniden ele alıp sağlıklı bir değerlendirme yapmak anlamına gelir. Bu yüzleşme, ölümlere terk edilmiş, mağaralarda gaz bombalarıyla can vermiş ve binlercesi evinden uzaklara sürülmüş bir halkın acısını görebilmeyi ve ona hakkını teslim etmeyi içerir. Elbette, yüzleşme, günümüze dek etkisi süren ırkçı, ötekileştirici klişelerin yeniden sorgulanır olmasını da sağlar.

Toplumsal yüzleşmenin, Dersim olaylarının siyasal gündemin bir parçası olmasıyla önemli bir ivme kazandığı tahmin edilebilir. Toplumsal yüzleşmenin birçok sacayağı mev-

cuttur ve bunlardan biri de Dersim olaylarında medyanın tutumudur. Bu kitap konunun bu cephesini ele almayı hedefliyor; Dersim olaylarının medya üzerinden okunmasının dönemin entelektüel aklının ne olduğunun ve hangi varsayım- larla sahip olduğunun bilinmesi açısından önemli ipuçları vereceği iddiası taşıyor.

Dönemin söylemi Dersim'i "garip", "yabancı" ve "tuhaf" olarak işaretlemektedir. Bu nedenle bu araştırma iç oryantalist paradigmayla açılmıştır; iç oryantalizm, Dersim meselesinde meşrulaştırıcı düşünce kalıbı olarak ele alındı. Mohanty'nin "kendi kendini kolonize etme" (Mohanty 1988, s. 333-358) tanımlamasının hükümetin ve entelektüel aklın Dersim'e yaklaşımına uygun olduğu görüldü. Ayrıca çalışmadaki iç oryantalizm tanımı Ashis Nandy'nin "iç sömürge", "iç düşman" (Nandy 1983) kavramsallaştırmasından da etkilenmiştir. Çünkü dönemin söyleminde Dersim'in iç düşman olarak nitelendirilmesi medya metinlerinde de karşımıza çıkan bir durumdu.

Kitabın Birinci Bölümü'nde Dersim olaylarının tarihsel arka planı incelenecek. Bu bölüm özet şeklinde olup medyadaki temsillerin anlaşılır kılınması için gerekli. Ayrıca devletin Dersim söylemiyle medyanın Dersim söylemini karşılaştırmak açısından da önem taşımakta. Başka bir ifadeyle medyadaki temsillerin, siyasal otoritenin söylemine benzerliği ve farklılığı gün yüzüne çıkması sağlanacak. Bu bölümde dönem içerisinde yazılan raporlar üzerinden Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Dersim tutumları da tartışılacak.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde erken dönem yazılı basının 11 farklı gazetesinin 1937 yılının Ocak ayından 1938 yılının Ocak ayına kadar ki sayıları üzerinden Dersim olaylarının gazeteler tarafından temsil biçimlerini ele alacağım. Bunlardan çıkardığım verileri sınıflandırarak iç oryantalist perspektifle söylem çözümlemesi yapmayı deneyeceğim.

Çalışmada iki farklı kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi iktidar, ideoloji ve medyanın karşılıklı ilişkileridir. Dersim olaylarında anlamın inşasında medyanın neden başka türlü davranmadığının yanıtı, iktidar ve ideolojinin dil ilişkisi üzerinden tartışılmıştır. Nitekim ideolojinin dil üzerinden yeniden üretildiği kabul edildiğinde dil üzerinden yapılacak bir çözümleme dilin yapısını belirleyen ideolojiyi de açığa çıkarır. Bu anlamda “eleştirel söylem analizi”, Dersim olaylarındaki ideolojik yaklaşımları açıklamak için elverişli bir metottur. Ben de esas olarak Teun A. Van Dijk’in söylem çözümlemesi modelinden yararlandım. Dolayısıyla Van Dijk’in haber çözümleme modeliyle ilgili bilgi vermek incelemenin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Van Dijk, 1988 yılında yayımladığı *News as Discourse* adlı çalışmasında yazılı basın haberlerinin çözümlemesi için yeni bir model oluşturmuştur. Van Dijk bu çalışmasında haberleri kamu söyleminin bir biçimi şeklinde ele alır. Haberleri bir söylem biçimi olarak tanımlayan Van Dijk, haber söyleminin çözümlemesinin de disiplinler, arası bir çalışma olduğunu vurgular.

Van Dijk, eleştirel söylem çözümlemesinin standart ve tek yolunun olmadığına işaret etmenin yanında şu noktalara dikkat çeker: A) Söylemin bağlamını incelemek, B) Hangi grupların iktidar ile ilişkilerinin ve ihtilaflarının bulunduğu çözümlemek, C) Biz ve onlar hakkında olumlu ve olumsuz görüşleri ortaya çıkarmak, D) Ön varsayılanları ve ima edilenleri açığa çıkartmak, E) Kutuplaştırılmış grup kanaatlerini vurgulayan tüm biçimsel yapıyı incelemek. (Aktaran: Durna ve Kubilay 2010, s. 217)

Ben de Van Dijk’in söylem çözümlemesi modelinden hareketle Dersim haberlerinin makro ve mikro yapılarını inceleyeceğim. Makro yapılar, tematik hiyerarşi ve şematik boyuta olmak üzere ikiye ayrılır. Tematik yapı esasında habe-

rin makro örgütlenmesini ifade eder. Tematik çözümlemede üst başlık, başlık, alt başlık, spot ve haber girişleri ele alınır. Bu verilerin ışığında hangi temaların haberlerde yer ettiği ve hangi temaların daha fazla görünür kılındığına bakılır. Şematik boyutsa kendi içerisinde durum ve yorum olarak ikiye ayrılır. Şematik incelemede olayın haberlerde ele alınmış biçimine, arka plan bilgisine, art alan ve bağlam bilgisine, sonuç bilgilerine bakılır.

Haberin mikro yapısıysa haber metninin sentaksını, bölgesel uyumu, retorığı, bildirimlerin ve anlamların art arda dizilmesiyle oluşan anlam bütünlüğünü ve sözcük seçimlerinin çözümlenmesini içerir. Haber metninin sentaksının çözümlenmesinde haberde kullanılan cümlelerin kısa ya da uzun olup olmadığı, aktif mi pasif mi olduğu, basit veya bileşik mi olduğu incelenir (Van Dijk 1988, s. 78-81). Anlam bütünlüğü ile peşi sıra devam cümleler ve bu cümlelerin birbirleriyle olan nedensel, işlevsel ve kavramsal ilişkileri çözümlenir. Nedensel ilişkide birbirini izleyen önermeler arasında nedensel bağlar olup olmadığına bakılırken; işlevsel ilişkide örneğin ikinci önermenin birincisine göre belirtme, karşılaştırma ya da örnekleme vb. işlevlere sahip olup olmadığı incelenir. Bölgesel uyumda art arda gelen cümlelerin ve cümlelerin bölümlerinin birbiriyle ilişkilerine bakılır. Kavramsal ilişkideyse haberdeki kavramlar ve önermeler arasında “kayıp bağ”lar olup olmadığı incelenir. Kayıp bağ derken sadece ipucunun verildiği ve geri kalan bilginin okuyucu tarafından önceden bilindiğinin varsayıldığı anlamsal boşluklar kastedilir ve okuyucunun bu boşlukları doldurması beklenir (Van Dijk 1988, s. 65; 2007, s. 168; Özer 2011, s. 84-85). Bu bağlarda ideolojik bulgularla karşılaşmak mümkündür. Sözcük seçimleri de mikro yapının çözümlenmesinde en önemli bölümlerden biridir. Çünkü Van Dijk’e göre bu tür seçimlerin sosyal ve ideolojik imaları çok açık olabilir.

Ayrıca muhabirin, haber aktörleri ve haber olayları hakkındaki görüşlerinin işareti de olabilir (Van Dijk 2007, s. 171). Sözcük seçimleri ideolojik yapılanmaları açıklamak için oldukça önemlidir. Örneğin “terörist” ya da “özgürlük savaşçısı” kelimelerinden hangisinin seçildiğine bağlı olarak kişilerin ideoloji farklılığı açığa çıkar.

Çalışmada yararlandığım ikinci kuramsal çerçeveyse “oryantalizm” söylemi; Batı aklının Doğu’ya bakışında hangi temsilleri ele aldığı bu temsillerin nedenleri ve sonuçlarıyla bir arada incelenmiştir. Bu temsillerin yalnızca Doğu imgesi olarak kalmadığı, bu bilginin sömürgecilğe meşruiyet hazırladığı ele alınmaya çalışılmıştır. Batı’nın Doğu algısının Doğu’da bir etki bıraktığı varsayıp, bu etki “iç oryantizm” olarak değerlendirilmektedir. Bu kuramsal çerçevenin bu çalışma için önemiye Dersim olaylarının iç oryantist perspektifle açıklanabileceğine ilişkin bulgulardır. Ancak şüphesiz bir durumun iç oryantist perspektifle açıklanmasının akademik çalışmalardan, edebi, sanatsal, medya metinlerine kadar birçok alanda incelemeyi gerektirdiği de bir gerçektir. Bu noktada kitabın alanını olayların yaşandığı yıl yayımlanan medya metinleriyle sınırlandırdığı unutulmamalıdır.

İncelenen gazetelerin seçimiye ideolojik kümelenmeler şeklinde yapılmadı. Bunun yerine dönem içerisinde var olan bütün gazeteleri incelemeye dahil etmeye çalıştım. Ayrıca ulusal medyanın yanında, Dersim olayları yeterince yer almasa da, yerel medyayı da inceledim. Ancak yerel medyada yer alan haberler çoğu zaman ulusal medyanın tekrarı şeklindedir. Örneğin incelenen yerel medya kurumlarından *Yozgat* gazetesi Dersim olaylarını iki kez haber yapmış fakat bunlar ulusal gazete haberlerinin tekrarı olmuştur. Benzer örneklerin çokluğundan ötürü araştırma zorunlu olarak ulusal medyayla sınırlandırılmıştır.

DERSİM OLAYLARININ TARİHSEL ARKA PLANI

Osmanlı Devleti'nin Dersim Politikası

Medya, Dersim'de yaşananları bir söylem biçiminde sunmakta, bu söylemler siyasal otoritenin dönüştürücü eylemlerine hizmet etmektedir. Dersim söylemi, tarihsellik içermekte ve söylemler üzerinden bilgi-iktidar ilişkisi yeniden üretilmektedir. Medyanın Dersim söylemi bir anda oluşmuş, siyasal, toplumsal, kültürel pratiklerle bir arada gerçekleşmiştir. Dersim söyleminin bir tarihsellik içerdiği kabul edildiğinde, söylemin nasıl oluştuğu ve hangi aşamalardan geçip tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya konulmaya başlandığının tartışılması gerekir. Başka bir ifadeyle medyanın Dersim söyleminin anlaşılır olmasının ön koşulu, bu söylemi oluşturan tarihsel arka planın yeniden tartışılmasıdır. Kitabın bu bölümünde Dersim olaylarına giden tarihsel bağlamı tartışacağım.

19. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nde modernleşme-Batılılaşma ekseninde merkezileşme hareketleri gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, çok uluslu, çok

inançlı ve çok kültürlü heterojen toplumu homojen topluma dönüştürmek, yerel otoriteleri merkeze bağlayacak adımlar atmaya girişmişti. Bu adımlar, çevrenin özerkliğini kademeli olarak kaybetmesine neden olmaktadır.¹

Dersim coğrafi yakınlığı olan diğer yerlerden ve hâkim kültürel değerlerden farklıdır.² Bu farklılıklar, dil ve inanç gibi makro yapılardan gündelik yaşamın en sıradan ayrıntılarına kadar pek çok alanda görülebilmektedir. Osmanlı belgelerinde de Dersim, “Kızılbaşların diyarı” şeklinde tanımlanmakta, coğrafi yakınlığı olan diğer yerlerden dinsel farklılıkları üzerinden işaretlenmektedir. Osmanlı Devleti’nin Dersim ile ilişkisi iki farklı alan ve gaye üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi Alevilik/Kızılbashlık kimliğini Nakşibendi kimliğinin içine çekerek asimile etmek; ikincisi Dersim’in modernleşme ve Batılılaşma sürecinde devletin merkezileşme politikasına ve kontrol alanına dahil etmek (Aslan vd. 2011, s. 25). Kısaca Osmanlı Devleti’nin Dersim’e yaklaşımı, bölgede etkin devlet olma ve kontrolü kendi merkezine taşıma, kültürel farklılıkların homojenleştirilmesi şeklindedir.

Dersim 1937 olayları yaşanmadan önce devlet kademe-

-
- 1 Çevrenin özerkliklerini yitirip aşamalı olarak merkeze bağlanması Kürt coğrafyasında birçok isyan hareketlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bayrak’a göre, Bedirhan Osman Paşa ile kardeşi Hüseyin Kenan Paşa 1877’de isyan ederler. Hemen ardından Şeyh Ubeydullah isyanı patlak verir. Bu isyanların amacı müstakil bir Kürdistan kurmaktır: 1806 Baban Aşireti, Abdurrahman Paşa İsyanı; 1833-1837, Mir Muhammed (Soran) İsyanı; 1838, 1. Han Mahmud İsyanı; 1842-1847, 2. Han Mahmud İsyanı (son döneminde Bedirhan Bey’le ittifakla); 1843-1847, Bedir Han İsyanı; 1855, Yazhan Şer İsyanı; 1878-1881, Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı; 1919-22, Simko (İsmail Ağa) İsyanı; 11 Mayıs 1919, Ali Batı İsyanı; 21 Mayıs 1919, Mahmut Berzenci İsyanı. Daha detaylı bilgi için bkz. Bayrak 1999, s. 132.
  - 2 Dersim, doğuda Bingöl, Kuzeyde Erzincan batıda Malatya, güneyde Elazığ illeriyle komşu olan Karasu, Peri, Murat akarsularıyla bir ada gibi çevrilmiş sarp dağları olan ulaşımı zor bir araziye sahip bölgedir. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Hozat olup tarihte bu bölge Dersim adıyla anılmaktadır (Çay 1985, s. 154).

sinde Dersim ile ilgili birçok rapor hazırlanmıştır. Rapor geleneği Cumhuriyet dönemiyle sınırlandırılmaz, bu gelenek bir “zihinsel süreklilik” olarak betimlenebilir (Akpınar vd. 2010, s. 310). Nitekim 14 Ekim 1851 tarihinde Anadolu Ordusu komutanı ve dönemin Harput Valisi, Dersim’i “...üç-dört yüz seneden beri içlerine hükümet girmemiş...” yer olarak tanımlamaktadır.³ Tarihî belgelere “Dersim meselesi” olarak intikal eden 1850 ile 1852 yılları arasında düzenlenen harekâtın esas gayesi “...Dersim Sancağı ekrâdının ahz-ı eslihası...” yani Dersim’deki silahlarının toplanmasıdır. Ayrıca bölgeden asker ve vergi toplanması da harekâtın diğer amaçları arasındadır. Bu harekâta Dersim meselesinin halledilmediği belirtilmektedir. Çünkü Dersim dahilinde devlet otoritesi kurulmuş olmasına rağmen, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamış; devlet otoritesinin gösterilmesi için bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır (Yılmazçelik 2012, s. 168).⁴

Osmanlı Devleti hiçbir dönemde Dersim üzerinde egemenliğini tam olarak sağlayamamıştır. Fakat özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlının merkezileşme sürecinde Kürt bölgelerinin özerkliklerinin kaldırılmasıyla Dersim üzerine daha ciddi askerî harekâtlar yapılmıştır. Sadece harekâtlarla da yetinilmemiş, rüşvet, rütbe ve hediye vermek yoluyla aşiret ağaları da devletin yanına çekilmek istenmiştir (Akpınar vd. 2010, s. 313).

3 Yine aynı belgede harekâtın tamamlandığı belirtilerek, burada yaşayan insanların çift ve çubuğa alıştırmaları yani yerleşik hayata geçmelerinin zaman alacağı da kaydedilmiştir. Bkz. Yılmazçelik 2012, s. 168. Belge, Dersim’in yerleşik hayata geçirildiğinin mustusunu vermekte, yapılan harekâtın gerekli olduğunu beyan etmektedir.

4 13 Ocak 1852 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı’na bağlı Kuzican (Pülümür) kazasında Felakî aşiretine mensup bazı kişiler, Anadolu Ordusu tarafından yakalanarak İstanbul’a gönderilir. Burada görülen mahkemede, toplam 14 kişi İstanbul’da ömür boyu kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza 15 yıla indirilip Dersim’e gitmemeleri kararlaştırılmıştır.

Dersim üzerinde ilk ayrıntılı raporların II. Abdülhamit döneminde hazırlandığı görülmektedir. Hamidiye Alayları'nın kurucusu olarak bilinen, Abdülhamit tarafından 4. Ordu Müşiri olarak bölgeye gönderilen Zeki Paşa ve Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa, sarayın isteği doğrultusunda Dersim'in ıslahı için bir rapor hazırlamışlardır. 1896'da hazırlanan rapor Dersim'in ıslahı konusunda yazılan ilk ayrıntılı rapordur ve içeriğindeki görüşler daha sonra Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere birçok raporda benzer şekilde yer alacaktır.

Dersim'in ıslahı için Zeki ve Şakir Paşaların yazdıkları rapor hazırlık, icraata geçme, asli düzenleme ve sonuç olmak üzere dört aşamadan meydana gelir. Askerî harekât sırasında halka nasıl davranılması gerektiği de raporda detaylıca yer alır.⁵ Bu konunun en önemli kıstası "itaat" şeklindedir. İtaat edenler padişahın affına uğrayacak, karşı çıkanlarsa cezalandırılacak ve reisleri uzak yerlere sürülecektir. Plan, Cumhuriyet dönemi raporlarından farklı olarak fizikî yok etme hedefi taşımamaktadır. Rapor ilk aşamada askerî kuşatma önermektedir. Bu büyüklükte bir kuşatmayla Der-

---

5 Dersim meselesi için Şakir Paşa'dan yeni bir görüş istenmiş ve Şakir Paşa da 11 Ağustos 1899 tarihinde özetle şu cevabı vermiştir. "Dersim ahalişi öteden beri haydutluk yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç defa askerî harekât yapılmış ve fesat çıkaran aşiret reisleri ya idam veya sürgün edilmişken, çok geçmeden yeni reisler türemiş ve şekavet daha da artmıştır. Sadece sert tedbirler ve birçok adamın öldürülmesi gibi usullere başvurularak, bölgede askerî harekât yapılacak olursa bu da bir netice vermeyecektir. Bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi fakirliktir. Suçluların cezasız kalması, halkta eşkıyalığın sıradan bir olay olduğu fikrini doğurmuştur. Dolayısıyla kanunların tatbik edilmesine engel yerleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. İkinci aşamada ise cehaletin önlenmesi batıl inançların düzeltilmesi, okullar açılması ayrıca Nakşibendi tekkelerinin açılması lazımdır. Ayrıca yollar yapılarak şekavete yol açan sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Aşiret reislerine askerî harekâtın ciddiyetini anlatmak lazımdır. Bu meselenin halledilmesi için Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa yirmi tabura ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak Dersim'in Vilâyeti Sitte'nin ortasında yer alması ve İslâm kanı akmasına engel olmak için bundan vazgeçilmiştir." Raporun detayları için bkz. Yılmazçelik 2012.

simlilerin diz çökmesi ve cesaretlerinin kırılması amaçlanmaktadır. Bunun için de öncelikle yol yapımı önerilmektedir. Planın ikinci aşamasında Dersimlilerin insani yaklaşımlarla kazanılması önerilmektedir. Bunun için Dersimlilerin yollarda çalıştırılması ve buna karşı çıkanların sürülmesi ve dahil olanlarınsa borçlarının silinmesi tavsiye edilir. Üçüncü aşamadaysa kültürel dönüşüm gerçekleştirme planlanmaktadır. Dersimlileri, cahil ve kaba olarak tanımlayan rapor aynı zamanda Dersimlilerin inançlarını da halkın cehaletleri sonucu girdikleri “batıl bir inanç” olarak değerlendirmektedir. Rapor, Dersimlilerin inançlarını değişmesi gerektiğini belirtmekte ve bunun hangi yöntemle gerçekleşeceğini detaylarıyla açıklamaktadır. Dersimlilerin inancının yanlışlığı konusunda ahaliyi ikna etmek için Kürtler arasındaki Nakşibendi şeyhlerinin Dersim’de tekke açmalarını önermekte ve bu şeyhlere devlet tarafından maaş bağlanması ancak bunun gizlenmesi önerilmektedir (Akpınar vd. 2010, s. 326). Rapor, asimilasyon için çeşitli pratikler önermektedir. Örneğin okul açmak ve gelen öğrencilere para vermek bunlardan ikisidir. Fakat rapor bunu “Dersim bölgesine medeniyet götürüldüğünü gösterecek eserler yapılmalıdır” şeklinde sunmaktadır. Burada amacın medenileşmek olmadığı asimilasyon olduğu medeni eserlerince asimilasyonu meşrulaştırıcı araç olarak kullanılacağını görülmektedir.

Rapor, Dersim’de “eşkıyalığın” hüküm sürdüğünü mutlak bir gerçek olarak ele almış, bunun nedenlerini tartışmış ve ayrıca bu nedenlerin nasıl yok edilmesi gerektiğini öneriler şeklinde sunmuştur. Dersim’de “eşkıyalığın” nedenlerinden biri olarak Dersimlilerin inançları gösterilmiş ve “Müslüman ahaliye zarar vermek bile mezheplerince dinin gereklerinden kabul olunmuştur” denilmiştir (Akpınar vd. 2010, s. 326). Raporun söyleminde Alevilik, Müslüman karşıtlığı

olarak temsil edilmekte, Aleviliğin değişmesinin elzem olarak ele alındığı görölmektedir. Raporun, asimilasyon önerisi Cumhuriyet dönemi Türkleştirme politikasından farklı olarak Müslümanlaştırma şeklindedir.

Özetle Osmanlı Devleti merkezileşme sürecinde Dersim'e tam olarak hâkim olmak amacıyla çeşitli raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar, askerî harekâtın yanında çeşitli öneriler sunmaktadır. Raporlar muhalif hareketleri çözme yöntemi olarak göçertme önerisi sunmakta, seyitleri ve ağaları göçerterek toplumsal dokuyu dağıtmak istemektedir. Bu öneriler "batıl inanç" olarak görülen Aleviliği düzeltmeyi hedeflemekte; Dersim'in Müslümanlaştırılmasını amaçlanmaktadır. Askerî harekât ve asimilasyon planlarının yanında Dersimliler ile coğrafyanın diğer gruplarını karşı karşıya getirecek uygulamalar da gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri Hamidiye Alayları olup bu alayların içerisine Aleviler alınmamış ve Sünni-Alevi ayrımı körüklenmiştir.

Yeni Dönem: 1937 Dersim Olayları

Osmanlı Devleti'nin Dersim'e yönelik tutumuyla Cumhuriyet döneminde bir örtüşme olmasa da bir süreklilik söz konusudur.⁶ Dersim'i, hâkim kültürel ve siyasi yapı içinde eritme politikaları Cumhuriyet döneminde de farklı araçlarla sürmüştür. Dersim'e dönük tutum Cumhuriyet'in ilk yıllarında tartışma konusu olmayan bir politika izlendiğini göstermektedir. Zira bu dönemde TBMM'de Dersim'in altı milletvekili-

---

6 Cumhuriyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra Kürt İsyanları baş göstermiştir. Bunların en başında Şeyh Sait İsyanı, Ağrı İsyanı ve Dersim İsyanı gelmektedir. Elphinston, Kürt isyanlarının nedenlerini üç başlık etrafında toplar: 1- Türk hükümet politikasının öncelikle ataerkil feodal Kürt liderlerini hükümete düşman ettiğini 2- Dinî liderlerin muhalefetine yol açtığını 3- Kürt halkının içine kendi özerk ırksal kimliklerini kaybedebilecekleri korkusu düşürdüğünü belirtir. Akt. Jwaideh 2006, s. 427.

nin olması ve bu milletvekillerin tamamının Dersimli olması bu durumu doğrulamaktadır (Aslan vd. 2011, s. 28).

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişle birlikte yukarıda söz edilen türden raporlar son bulmamış, devam etmiştir. 1926 yılında İçişleri Bakanlığı'nın emriyle Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından bir Dersim raporu hazırlanır. Hamdi Bey'in raporu, Dersim katliamına giden merdivenin ilk basamağıdır. Rapor, Dersim'i Cumhuriyet hükümeti için bir çıban olarak tanımlar. Elim ihtimalleri önlemek ve memleketin selameti için bu çıban üzerinde kesin bir çalışma yapmak gerektiğini belirtir: "Okul açmak, yol yapmak, refah sebeplerini sağlayacak fabrikalar kurmak, kendilerini meşgul etmeye yarayan çeşitli sanayi işleri sağlamak, özet olarak yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha çalışmak hayalden başka bir şey değildir..." (Sılan 2011, s. 199). Rapor, siyasal otoriteden ivedi şekilde müdahale talebinde bulunmakta, bu müdahalenin Osmanlı Devleti'nin yaptıklarından daha radikal olması istenmekte; Osmanlı döneminde denenmiş politikalar yerine daha sert bir politika talebi görülmektedir. Hamdi Bey'in raporundan Dersim politikasının içeriğine fizikî yok etmenin de dahil olmasını istediği anlaşılmaktadır. Bu rapor da öncekiler gibi göçertmeyi önermekte, önceliğin seyitlere ve aşiret reislerine verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Seyitlerin Alevi inancındaki kutsal konumları bilindiğinden, Dersim'deki toplumsal dokunun bozulması için bu kişilere öncelik verildiği anlaşılmaktadır.

Gerek Hamdi Bey'in raporunda gerek bundan sonraki raporlarda genel olarak Dersim'in Türk olduğu ve Kürt olmadığının altının çizildiği görülmekte. Rapor, 25 yıl sürecek ıslahat için idealist memurlar gönderip Dersim'de "misyonerlik yaptırarak havali Kürtlerini Türkleştirmek" gerektiğinden bahseder (Sılan 2011, s. 201). Dolayısıyla asimilas-

yon, ret ve inkâr politikalarının raporlara da yansdığı anlaşılmaktadır. Kirişçi ve Winrow, 1925 ile 1938 yılları arasındaki Kürt isyanlarını Türk etnik çekirdeğin Kürtleri asimile etmeye kalkışmasına karşı ayaklanmalar olduğunu belirtir (Kirişçi ve Winrow 2011, s. 125), ki söz konusu raporların içeriği bu durumu doğrulamaktadır.

İlerleyen dönemde Mareşal Fevzi Çakmak'ın da benzer öneriler sunduğunu görüyoruz. Ona göre Dersim'den reislerin çıkarılması gerekir ve bu kişilerin çıkarılıp gönderildiği yerlerde güvenliğin sağlanması ve yüksek idare memurlarının yetkilendirilmesi gerekmektedir. Türklüğün telkin edilmesini, Kürtçe yerine Türk dilinin geçmesi için idari tedbirlerin alınması gerektiğini de ifade eder (Bulut 2005, s. 236; Toprak 2010, s. 219). Asimilasyon politikası Çakmak'ın raporlarında da belirgindir. Dersim'in sömürge şeklinde yönetilmesi gerektiğini, asimilasyon politikalarının ancak bu şekilde sonuç verebileceğini belirtmektedir: “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı; Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mahzar kılınmalıdır.”

Dersim'i tetkikle görevlendirilen Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı, olaylara daha farklı şekilde yaklaşmıştır. Bardakçı, Dersim sorununun kökeninin mezhep meselesinden kaynaklandığını ve daha yumuşak davranılmasını salık verir. Fakat Koçuşağı aşiretinin üzerine bir hareket yapılarak haddinin bildirilmesini teklif eder. Çünkü bu aşiretin nasihatle yola gelmeyeceğine inanmaktadır. Bu rapor üzerine, Şeyh Sait isyanı sırasında Çemişgezek'e taarruz eden fakat başarılı olamayan Koçuşağı üzerine 19 Eylül 1926'da bir tedip harekâtı düzenlenerek 28 Kasım 1926'da saf dışı bırakılmıştır (Sılan 2011, s. 202-205). Rapor, Dersim Alevilerini aslen ve neslen Türk olarak tanımlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde raporlarda Dersim'in Kürt etnisitesi üze-

rinden ele almaktan kaçınıldığı; Dersim’de “Kürt tipinin olmadığı”nın belirtildiği görülmektedir.⁷

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali, hazırladığı raporda “Elaziz’de bir bomba tayyaresi bulundurularak mühim vakalar yapan veya hükümetin tebligatına muhalefet eden aşiret köylerini müessir sarette bombalamak, ziraat ve hayvanlarını imha etmek rahatça ikame etmelerine mani olmak” gerektiğini belirtir (Sılan 2011, s. 207). Bu raporunda gösterdiği üzere tüm Dersimlilerin ayırım gözetmeksizin yok edilmesi planlanmaktadır. Bu yaklaşım bir tek bu raporun içeriğinde yoktur, benzer öneriler birçok raporda yer almaktadır. Örneğin Halis Paşa’nın raporu Dersim’i boşaltmayı önerir, buna karşı gelenlerin, silahla mukabele eden hemen cezalandırılması ve “başka tarafa sürme ve öldürme sureti ile mutlaka hükümetçe icraatının yürütülmesi” gerektiğini belirtir (JUK 1998, s. 173-181). Bunun nasıl yapılacağını da şöyle açıklar: Dersim’in dışarıyla ilişkisini koparmak, Dersimde her tarafın çember içine almak ve çemberi tedricen daraltmak, böylece ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı kendiliğinden teslim olmaya zorlamak (Sılan 2011, s. 206). Dersim’e harekât yapılacağı anlaşılmaktadır. Bunun detayları raporlarda görünmektedir.

Umumi Müfettiş İbrahim Tali, Kazım, Osman ve Kenan Paşalar bölgede incelemeler yaptıktan sonra 1931 sonbaharında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığıyla başbakanlığa 18.11.1931 tarihinde sunulan rapor sıkı önlemler almayı önermektedir (JUK 1998, s. 190). Bakan da “ilk ve acil önlem olarak silahların toplanması, ikinci önlem olarak aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim’den uzaklaştırılması, üçüncü önlem olarak da Dersim’de topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen ve naklen top-

---

7 Bu “tipin” ne olduğunu açıkça yazmasa da olumsuz olarak ele aldığı anlaşılmaktadır.

raklandırılması” gerektiğini ifade etmektedir (Bulut 2005, s. 249).

Bölge ile ilgili düzenlenen raporlar, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun ortaya çıkmasını sağlamış ve kanun 7 Haziran 1934'te TBMM'de kabul edilmiştir (Akgül 2001, s. 43). Kanunun kabulü sırasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bunun bir dil, medeniyete girme, göç, iskân ve topraklandırma meselesi olduğunu belirtmiştir. Kanunla birtakım mıntıklar yerleşilmesi yasak bölge ilan edilmiştir ki, tespit edilen yasak bölgelerden birisi de Dersim ve civarıdır. Kanuna göre Dersim'de, iskân etme ve orada yaşayanları nakletme işini Dahiliye Vekaleti yürütecektir. İskân Kanunu'nun en önemli amaçlarından biri içerideki aşiretlerin, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki “anadili Türkçe olmayan nüfusun” göçertilmesidir. Kanunun uygulamasına göre Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5.047 hanede 25.831 nüfus Batı Anadolu'ya gönderilmiştir (Tekeli 1990, s. 64).⁸ Kürtlerin Türkleştirilme politikasının göçertmeyle çözümleninin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Başbakan İsmet İnönü, hükümeti rahatsız eden bu mesele başta olmak üzere, bölgedeki çalışmaları tespit etmek ve bazı incelemelerde bulunmak amacıyla Atatürk'ün emriyle 1935 yılında Anadolu'nun Kürt coğrafyasını içeren bir seyahate çıkar. Seyahatte, Dersim de dahil bölge halkı ve yetkililer din-

---

8 İskâna tâbi tutulan muhacirler ve 1 numaralı bölgelere hükümetçe yerleştirilen kimseler 29. maddenin a fıkrasına göre yerleştirildikleri yerlerde en az on yıl oturmak zorundadır. On yıl boyunca dahiliye vekilinin izni olmadan başka bir yere gidemeyecekleri belirtilmektedir. Beşikçi bu durumdan asimilasyon süresinin on yıl olarak planlandığı çıkarımını yapar. Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, SSCB'den gelen göçmenler ve Anadolu Türkleri, Kürtleri on yıl içinde eritecek, Türkleştirecektir. 29. maddenin b fıkrasına göre de Kürt bölgelerinden diğer kesimlere yerleştirilenler on yıl sonra dahi icra vekillerinin kararı olmadıkça başka bir yere gidemeyeceklerdir. İskân ve asimilasyon ilişkisinin detaylı incelemesi için bkz. Beşikçi 1977, s. 152-153.

lenecek, bu gözlemler rapor şeklinde sunulacaktır (Aslan vd. 2011, s. 28). 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun'un yaklaşık dört ay sonra 25 Aralık 1935 tarihinde oluşturulduğu ve olayların 1937-1938 dönemi boyunca gerçekleştiği göz önüne alındığında, Dersim katliamına giden yolda İnönü'nün raporu büyük önem taşımaktadır.

İnönü, Erzincan'ı anlattığı bölümde “Erzincan'dan Dersim saldırıları tablo halinde görülür” diyerek Dersim ile ilgili açıklamalar sunar. Rapora göre Dersim Kürtlerine karşı bir zamanlar set olan Türk köyleri dağılıp zayıflamıştır. Dersimlilerin istilasına karşı meydan boş kaldığı için de Erzincanlılar Dersimliler tarafından soyulmaktadır. Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimlileri maraba olarak kullanmakta, bu nedenle Erzincan'ın yanındaki boş köyler Dersim halkıyla dolmaktadır. Bu durum İnönü için büyük tehlikedir çünkü kısa zaman içinde Erzincan'ın Kürt merkezi olması ve daha tehlikelisi “Kürdistan”ın meydana gelmesi muhtemeldir (Çiçek 2013, s. 334-351).

İsmet İnönü, Dersim'in ıslahının bir program şeklinde sürdürülmesini önerir; hazırlık, silahsızlanma ve gerekirse iskân olmak üzere üç aşamalı program sunmaktadır. Programda, hazırlık ve silah toplanması işinin üç yıllık bir süre de gerçekleşeceği belirtilmektedir. Dersim ili için özel bir yönetim biçimi getirileceği, memurlardan hiçbirinin yerli halktan olmayacağı ifade edilmektedir. Valilik bir kolordu karargâhı gibi çalışacak, asayiş, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. Adliye yöntemi basit, hususi ve kesin olacak ve bu plan gizli olacaktır. İdamlar valilikte infaz edilecektir (Yeşiltuna 2007, s. 97-98).

İnönü raporun “Genel Görüşler ve Tedbirler” bölümünde asimilasyon siyasetinin hangi araçlarla gerçekleşeceğini açık bir dille ifade etmektedir. Kürtlerin okutulup okutulmayacağı konusunu bir politika olarak mütalaa ettiklerini dile ge-

tiren İnönü, ilköğretimi Kürtleri Türklüğe çekmek için “çok müessir” (etkili) bir vasıta olarak tanımlamaktadır (Çiçek 2013, s. 334-351):

Kürtlere okutma yapılıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir... ilk tahsil için okutmakta faydamız daha ziyade olduğu mütalaaşındayım. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak hatıta Kürtlere Türkçe öğreterek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok müessir vasıttadır. Hulâsa ilk tahsil için ayırma siyasası yapılamaz.

İnönü, Atatürk'ün emriyle hazırladığı raporun detaylarına kimsenin ulaşmasına izin vermez. Bu rapordan genelkurmay başkanıyla birkaç üst düzey ordu subayı haberdar olacaktır (Aslan vd. 2011, s. 30), ki rapor Dersim'de gerçekleştirilecek harekâtın tüm detaylarını içermektedir.

1937 Dersim olaylarının öncülleri olması anlamında bu raporlar önemlidir. Zira bunlar Dersim olaylarından çok önce Dersim'e karşı bir yok etme programı hazırlandığını göstermektedir. Bu durum Dersim'de isyan olduğu ve devletin isyana müdahale ettiği söylemini geçersiz kılmaktadır. Başka bir ifadeyle bu raporlar, Dersim'de bir isyan harekâtı olmadığını fakat en küçük bir olayın bir isyan kalkışması olarak ele alındığını göstermektedir. Bu nedenle devlet söyleminde geçerli olan Dersim'in isyan ettiği anlatısı müdahaleyi meşrulaştırma amacıyla kurulmuştur.

Dersim'in fizikî olarak yok edilme aşamalarının en önemli kavşaklardan biri TBMM tarafından 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı kanun olarak kabul edilen Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'dur (Aslan 2011, s. 31). Bu kanun, vali veya kumandana çok geniş yetkiler vermektedir: “Vali ve Kumandan lüzum gördüğü taktirde, vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudut ve merkezlerini değiştirir...” (madde 2);

“Vali ve Kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilayet halkından olan ferdleri ve aileleri vilayet içinde ve bir yerden diğer yerlere nakletmeğe ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını men etmeğe salahiyetlidir” (madde 31). Tüm yetkilerin –idam kararları da dahil olmak üzere– Kumandan Vali ve Genel Müfettişin yetkisi dahilinde olduğu görülmektedir. İskan Kanunu 1946’ya kadar yürürlükte kalmıştır.

Tunceli Kanunu’nun çıkmasıyla beraber askerî kuvvetler tarafından gerçekleştirilen uygulamalardan biri devletin Dersim’de silah toplama kampanyası başlatmasıdır. İnönü’nün raporunda her ailenin silahını yetkili kurumlara teslim etmesi gerektiği önceden plana dahil edilmiştir (Aslan 2011, s. 31). “1935 yılı ocak ayında Tunceli Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra kanunun tatbikatı ile birlikte Tunceli halkını Hükümete itimada sevk etti, kısa bir zamanda hükümete 7880 silah teslim edildi” (Ağar 1940, s. 33). Bu bilgilerin olayın henüz taze olduğu erken bir dönemde kaleme alınmış olması önemsenmelerini gerektirir. Dolayısıyla Dersim bölgesinden bu kadar fazla sayıda silah teslim edilmesi, isyan girişimi olmayacağına dair bir işaret olarak da okunmalıdır. En azından isyan edecek kişilerin silahlarını teslim etmeyecekleri tahmin edilebilir.

Askerî harekâtın çok önceden planlandığını başka belgelerde de görmek mümkündür. Bu belgelerin en önemlisi 1938’deki harekâttan tam 5 yıl önce 1933’te Jandarma Umum Kumandanlığı’nın hazırladığı 55058 sayılı “gizli” eylem planıdır. Üzerinde “gizli ve zata mahsustur” yazılı kitap sadece 100 adet basılmıştır. Kitapta Dersim’in tarihî, coğrafi ve demografik özelliklerinin yanı sıra “asayişsizliği”yle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca Dersim’le ilgili hazırlanan altı rapor da kitapta yer almaktadır (Sılan 2011, s. 1-266).⁹

9 Kitap, İletişim Yayınları tarafından da tam metniyle yayımlanmıştır: *Dersim Raporu*, (yay. haz.) İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 2010.

Dersim harekâtı hakkında bilinenler harekâttan yıllar sonra ortaya çıkarılan raporlar şeklindedir. İsyanın ortaya çıktığı dönemde askerî sansür mekanizması çok sıkıdır ve isyanın üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Dersim seyahate kapalıdır; Dersim'e haber giriş ve çıkışı sıkı bir denetim altındadır (Jwaideh 2006, s. 428). Harekâtın resmî gerekçesi 20-21 Mart 1937 tarihinde Kahmut Köprüsü'nün yıkılması ve Sin'e bağlı Akhisor Karakolu'nun basılmasıdır. "Dersim İsyanı" denilen olaylar bu iki olayla başlamıştır. Bu olay ordu için bir bahane olmuş, 500 asker ve 1 uçakla harekât başlatılmıştır (Timuroğlu 1991, s. 55). Nitekim Necmettin Sahir Silan Arşivi'nden hazırlanan *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)* kitabının "Ekler"inde verilen 11, 12 ve 13 no'lu krokiler altında "Tunceli bölgesinde hükümetçe konulmak istenen karakolları bölge halkı menfaatlerine uygun görmediklerinden Kahmutla Pah arasındaki Darboğaz tahta köprüsünü yaktılar ve oradaki jandarmalarla müsademe ettiler. Bu surette isyan başladı" ifadesi yer almaktadır (Silan 2011, s. 505).

Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın 8 Nisan 1937 tarihli istihbarat raporu, İçişleri Bakanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na, Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne, Orgeneral Kazım Orbay ile Jandarmanın Genel Komutanlığı'na gönderilmiştir. Rapor, Dersim'de meydana gelen ilk olaylara dair şu değerlendirmeleri yapmaktadır (Koçak 2011, s. 132):

Pah ile Kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine tüfenk sıkıncılar hakkında haber alma yoluyla ve Demenan ile Abbaslar'dan bu suç ile ilgili olduklarını ispat etmek için nâhiye, kazâ ve vilâyete dehâlet ve müracât eden şahıslardan alınan mâlumâta göre suçlular... Uzuntarla, Hözmerik ve Aşağı Bor köylerinden ve Bal-

lı mezrası ile Halvori köylerinden birkaç kişi olduğu öğrenilmiştir.

Bu rapordaki “birkaç kişi” tabiri Dersim’deki olayların başlangıcının bir isyan kalkışması olmadığını göstermektedir. Daha öncede belirtildiği üzere bölgede yaşanan en küçük asayiş problemi bir isyan kalkışması olarak ele alınmaktadır. Bu raporun da gösterdiği üzere siyasal otoritenin müdahale zemininin oluşturulması, olayların bir isyan kalkışması olarak sunulmasını gerektirmektedir. Nitekim bu durum Alpdoğan’ın bundan sonraki istihbarat raporunda da görülmektedir (Koçak 2011, s. 139):

Dersimlilerce Kahmut ve Sin hadiselerinin umumileştirilmeye çalışıldığı, Mazgirt ve Pertek Karakollarının yakılması ve küçük karakolların düşürülmeye çalışıldığı haber alınmıştır... Dersim için vaktiyle düşünülmüş ve hazırlanmış tertiplerin alınmasına şimdiden başlanmasının uygun olacağı...

Bu istihbarat raporu olaylardan çok önceleri Dersim planının hazırlandığını, uygulama için emir beklendiğini göstermektedir. Bu planın uygulama evresine geçilmesi için bazı olayların ortaya çıkması beklendiği görülmektedir. Bir asayiş problemi olan bazı olaylar bu nedenle isyan kalkışması olarak adlandırılmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi tarafından yayımlanan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* adlı kitap Dersim İsyanı esnasında 17 günde yapılan tarama harekâtında ölü ve diri 7.954 kişinin ele geçirildiğini ve 1.019 silahın toplandığını belirtmektedir (Hallı 1972; Bulut 1991, s. 278). Bu raporun en önemli göstergelerinden biri, ölen kişi sayısı ile ele geçirilen silah sayısı arasındaki büyük farklılıktır. Bu farklılık, silahsız kişilerin de öldürüldüğünü açıkça göster-

mektedir. Ölüm sayıları bakımından Genelkurmay raporuy-
la medyanın sunduğu rakamlar arasında da büyük bir uçurum
bulunmaktadır. Zira medya 265 ölümün gerçekleştiğini
belirtmektedir. Jwaideh'e göreyse isyanda hayatını kaybe-
denlerin sayısı 40.000'dir (Jwaideh 2006, s. 429).

Beşikçi'ye göre 1937-1938'de Dersim'de Kürtlere, Hit-
ler de dahil olmak üzere, eşine az rastlanır bir katliam yaşa-
tılmıştır (Beşikçi 1990, s. 50). Bu süreçte devlet, Kürt ege-
men sınıflarına, yani şeyhlere, aşiret reislerine, büyük top-
rak ağalarına bir dayatmada bulunmaktadır: Ya Kürtlükten
tamamen vazgeçeceksiniz, Kürt olmayı inkâr edeceksiniz ve
Türkleşeceksiniz ya da Şeyh Said gibi, Seyit Rıza gibi veya
benzerleri gibi darağacına gideceksiniz (Beşikçi 1991, s. 65).

Dersim'de nelerin yaşandığı tam olarak bilinemese de ra-
porlara yansıyanlar yaşananların korkunçluğunu göster-
mektedir. Örneğin bu raporlardan birinde söz konusu acı-
masızlık bütün çıplaklığıyla görülmektedir (Bulut 1991, s.
278):

Haydutların sığındığı, ağızları mazgalı taş duvarlarla kapa-
tılmış mağaralar cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış,
top ve makineli tüfek ateşinden başka 25. Alay'dan gönde-
rilen İstihkâm müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak
suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş,
can havli ile dışarı fırlayanlar da ateşle imha edilmiştir.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından İngiltere Dı-
şişleri Bakanlığı'na yollanan Dersim ile ilgili üç sayfalık ra-
porda da şunlar yazılıdır:

Uçakların kullanıldığı, inanıyorum ki gaz da kullanıldı, in-
safsız operasyonlardan sonra silah taşıyabilecek nüfusun
çoğunluğu Anadolu'nun diğer uçralarına nakledildi... (*Ra-
dikal*, 21 Kasım 2011).

Değindiğimiz gibi Cumhuriyet döneminde devletin Dersim politikası Osmanlı Devleti'nin politikalarıyla süreklilik arz etmektedir. Cumhuriyet döneminde 1937'ye varmadan önce Dersim'e dönük askerî ve siyasi üst kademelerde planlar raporlar oluşturulmuştur. Bu planlar asimilasyon, merkezîleşme gayeleri etrafında şekillenmektedir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nden farklı olarak çeşitli kopuşların gerçekleştiği de görülmektedir. Bunların en başında Dersim'in asimilasyon politikaları çerçevesinde Alevilerin Müslümanlaştırılmasının yanında Dersim Kürtlerinin Türkleştirilmesi gelir. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi Dersim politikasının üç eksen üzerinden yürüdüğünü söylemek mümkündür: Alevilerin Müslümanlaşması, Kürtlerin Türkleşmesi, Dersim'de devlet egemenliğin sağlanması.

Bir diğer kopuşsa fizikî yok etmenin gerek planlanması gerek uygulanmasıdır. Dersim olayları bir isyan şeklinde sunulmasına rağmen, gördüğümüz gibi, incelenen raporlar ve uygulamalar bunun aksini göstermektedir. Olayların çok öncesinde hazırlanan ayrıntılı müdahale raporları ve toplanan silah miktarı bu durumu onaylamaktadır. Olayların isyan şeklinde sunulması için bir durumun ortaya çıkması beklenmiş ardından uzun yıllar boyunca yapılan hazırlıklarla Dersim'e saldırı yapılmıştır. Bu saldırıda büyük bir katliam yaşanmış; göçertme politikalarıyla da Dersim cansız bir bölgeye dönüşmüştür.

Dönemin Medya İktidar İlişkileri

Basının Dersim tutumunun ne olduğu sorusunu cevaplayabilmek için bu kısımda dönemin basınıyla iktidar ilişkilerini kısa da olsa gözden geçirmek yerinde olacak.

Büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP milletvekili olmaları bu dönemde iktidar-basın şekillenmesinde önem-

li rol oynamıştır. Örneğin dönemin köşe yazarlarından Yunus Nadi, Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın hem gazete sahibi hem de CHP milletvekiliydiler (Pektaş 2010, s. 37). 1925'te Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bir kısmında başlayan isyan hareketini bastırmak için hükümetin çıkardığı ve 1929'a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu da basını ve basın özgürlüğünü önemli ölçüde etkiledi. Aynı dönemde sıkıyönetimin olduğu bölgelerde basına sansür uygulanmıştır. Hükümet 3 Mayıs 1925'te "Havali-i Şarkiy'e de İdareyi Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi" başlığıyla 1846 sayılı kararnameyi çıkarmıştı. Nitekim Şeyh Said İsyanı'nın çıkışında muhalif basınının rolü olduğu gerekçesiyle 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası ile pek çok gazete ve dergi kapatılmıştır (Koç 2006, s. xxvii).¹⁰

Basına karşı girişilen gözdağı girişimi birtakım yayın organlarının kapatılmasıyla son bulmamış ayrıca birçok gazeteci de tutuklanarak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır (Tunçay 2010, s. 149).¹¹ 1930'lu yıllarda muhalif basın oldukça zor şartlarda ve son derece dikkatli bir yayın yapmak zorundaydı, aksi takdirde en küçük bir hatada gazete derhal kapatılırdı (Demir 2012, s. 128).

10 Hükümetin, basın üzerinde geniş egemenlik hakkı elde etmesiyle beraber *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Sebil-ürreşat*, *Aydınlık*, *Resimli Ay* ve *Vatan* gazetelerinin de aralarında bulunduğu gazetelerle İstanbul basınının dışında İzmir'de *Sadai Hak*, Trabzon'da *İstikbal* ve *Kahkaha* kapatılmıştır. Bkz. Mazıcı 1984, s. 153-154.

11 Atatürk döneminde yasaklanan yayınların sayısı 144 olup, bunların konu başlıklarına göre dağılımı şu şekildedir: 1. Komünist propaganda yapan yayınlar, 2. İnkılaplara muhalefet edici yayımlar, 3. Takrir-i Sükun Kanunu'na muhalefet edici yayımlar, 4. Türkiye'deki Rum ve Ermeni vatandaşları kışkırtıcı yayımlar, 5. Kamuoyunun huzurunu bozucu ve ülke aleyhine yapılan yayımlar, 6. Muzır yayımlar, 7. Dinî duyguları rencide edici yayımlar, 8. İrticayı teşvik edici yayımlar, 9. Dinî propaganda yapan yayımlar, 10. Kürtçülük-bölücülükle ilgili yayımlar, 11. Türkçülükle ilgili yayımlar, 12. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı yapılan yayımlar, 13. Komşu ve dost ülkeler aleyhine yapılan yayımlar, 14. Türkiye'nin dış politikasına zarar verici yayımlar. Bkz. Yılmaz ve Doğaner 2006, s. 156.

1930 yılında yaşanan Serbest Fırka deneyimi sonrasında 8 Ağustos 1931’de “Matbuat Kanunu” yürürlüğe girdi.¹² Bu yasayla hilafet, saltanat, komünizm ve anarşizm yanlısı yayınlara açıkça yasaklama getirildi; “yurt yararına ters düşen yayınlar” nedeniyle hükümete gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisi verildi. Kanuna göre; Bakanlar Kurulu ülkenin genel politikasını belirleme yetkisi dahilinde dilediği tasarrufu gerçekleştirebilecekti. Kanunun en ağır maddesi 50. madde, “Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. (...) Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz” şeklindeydi. 51. maddeyse “Türkiye’de veya yabancı bir memlekette çıkan bu kanunun birinci maddesinde yazılı olan matbuaların dağıtılması ve Türkiye’ye sokulması icra vekilleri kararıyla men olunabilir. Dağıtılan matbualar icra vekilleri heyetinden müstacelen karar alınmak üzere, dahiliye vekilinin emriyle karardan evvel toplattırılabilir” diyordu. İktidara basılı şeyleri toplama yetkisi veren bu maddeyle gelen yetki mevcut siyasi otoritenin pratiklerini kolaylaştırdı (Çelik 2011, s. 26). Kanun pek çok konuda yayın yasağı getirerek siyasal tartışma zeminine sınır çizerken intihar, haydutluk ve hırsızlık konulu yayınları yasaklayarak tefrikacılaşma son vermedi de amaçlamıştı (Yılmaz ve Doğaner 2006, s. 156).

Hükümet, 1931’de çıkan yasayı basını kontrol etmekte yetersiz bularak 1935’te Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nü kurdu, 1938’de Basın Birliği Yasası’nı çıkararak basını tek amaç doğrultusunda ve tek elde topladı. Basın özgürlüğü 1938 yı-

12 1931’de çıkarılan Matbuat Kanunu’ndan sonra “ecnebi politikasına alet olduğu” gerekçesiyle *Yeni Kafkas*, *Otlu Yurt*, *Bildiriş*, *Azeri Türk*, *X* gazeteleri ve *Le Mois* adlı dergi kapatılmıştır. Bkz. “Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar”, Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/demokrat.pdf>

linda yapılan hukuki düzenlemelerle önemli ölçüde kısıtlandı. Yeni kanunla gazete yayımlamaktan, yayımlanacak konuların sınırlandırılmasına kadar birçok kısıtlama getirildi. Bu şekilde hükümet yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbest bırakıldı (Koçak 1986, s. 29).

Basın üzerindeki çok boyutlu baskı mekanizması spesifik olarak Dersim meselesinde de kendini göstermektedir. *Radikal* gazetesinin yayımladığı gizli Dersim belgesi iktidar ve basın arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önem taşımaktadır. Belgeye göre İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, medyaya “Dersim andıcı” yayımlamıştır. Gazete sahip ve yöneticilerine iletilen beş maddelik uyarı şu şekildedir:

Dersim havadislerini ve hadiselerini yalnız bu nokta-i nazardan tetkik etmek. Askeri harekâttan bahsetmemek. Hükümetin evvelce derpiş etmiş olduğu programın tatbik edileceği ve neticenin yakında kat'iyetle elde edileceği fikrini yaymak. Müsellahan bu harekete iştirak edenlerden başkaları hakkında hiçbir suretle idareten bir karar alınmayacağını yazmak. Dersim havadislerini ikinci, üçüncü sayfalara intikal ettirerek vak'ayı hattı layıkına icra etmek. (*Radikal*, 10.02.2012)

Yasal kısıtlamalar, gazetelerin kapatılması, tutuklamalar ve istenmeyen yayınların toplanması, sansür, “bölücü ve Kürtçü” yayınların engellenmesi... Dersim olaylarının başladıktan ancak dört ay kadar sonra medyada görünür olması durumun iyi bir özetidir aslında.